

УДК 316.267+327.8

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2021.06.1468>

РЕЛІГІЙНІ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ В ОКУПОВАНОМУ КРИМУ: ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Володимир ШЕЛУХІН

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-8931-8757>

кандидат соціологічних наук,

асистент кафедри соціальних структур

і соціальних відносин факультету соціології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

вул. Володимирська, 64/13, 01601, м. Київ, Україна,

e-mail: vashelukhin@i.ua

Volodymyr SHELUKHIN

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-8931-8757>

Candidate of Sociological Sciences, Teaching fellow,

Department of Social Structures

and Social Relations, Faculty of Sociology,

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Volodymyrska str., 64/13, 01601, Kyiv, Ukraine,

e-mail: vashelukhin@i.ua

THE RELIGIOUS PERSECUTION IN OCCUPIED CRIMEA: PHENOMENOLOGICAL DIMENSION

Стаття аналізує релігійні переслідування в окупованому Росією Криму. Об'єктом дослідження є досвід релігійних переслідувань. Ключове дослідницьке питання: у що результують досвід релігійних переслідувань?

Мета дослідження — виявити значущі мотиви діяльнісних реакцій на ці переслідування. Стверджується думка, що окупація порушила взаємність мотивів і природну настанову у діяннях інформантів, що релігійні переслідування за умов російської окупації сутнісно відрізняються від релігійної дискримінації у класичному правозахисному розумінні. Мета цих переслідувань — змінити лояльність та ідентичність населення Криму. Релігійні переслідування є складовою ширшої системи заходів для досягнення цієї цілі. Релігійні та національні сенси тісно взаємопов'язані.

У дослідженні окреслюються дискусійні аспекти, що можуть бути орієнтирами для подальших досліджень: політизація ісламу, зміни зв'язку релігійної та національної ідентичності кримських татар.

Автор спирається на феноменологічну методологію, аналізуючи глибинні інтерв'ю із жертвами цих переслідувань. Дослідження здійснене в рамках роботи з моніторингу прав людей і громадянських свобод українських громадян в окупованому Криму ГО «Регіонального центру прав людини».

Ключові слова: релігійні переслідування, мотиви, соціальна дія, окупований Крим, національна ідентичність, феноменологія, природна настанова.

The research paper explores religious persecution in Crimea, occupied by Russia. The author uses phenomenological perspective in his analysis of narrative interviews with victims of such persecution. The research was provided within the working framework of Regional Center for Human Rights. This center provides monitoring of situation with human rights and civil liberties of Ukrainian citizens in occupied Crimea. *The subject* of the research is experience of religious persecution. In which way victims react to such persecution? The author identifies significant motives of such reactions. It is *the aim* of the research. The author uses phenomenological distinction between two different types of motive: in-order-to-motive and because-motive. The results demonstrate that military occupation destructs mutuality of motives as well as natural attitude in everyday life of informants. The author argues that religious persecution under Russian occupation of Crimea not just religious discrimination. The persecution is a part of broad set of institutionalized actions and tools with a particular aim. The Russian occupying administration wants to change the identity and loyalty of Crimean population, creates preconditions for stanch incorporation of Crimea into Russia. Religious and national meanings are essentially interrelated for informants. Their forcible departure informants explain from the perspective of because-motive. At the same time, they explain undesirability of departure other members of their communities with in-order-to-motive, from the point of desirable future. The author identifies discussions that might be a subject of future research: politicization of Islam among Crimean Tatars, changing relationship between national and religious identities.

Keywords: religious persecution, motives, social action, occupied Crimea, national identity, phenomenology, natural attitude.

Вступ. Релігійні переслідування в окупованому Криму¹ стали невід’ємною складовою системи заходів, спрямованих на довічну інкорпорацію півострова до складу Росії. Порівняно з іншими типами заходів, які зазвичай здійснюються окупаційними адміністраціями на території інших країн в ході військових конфліктів, інституціоналізовані переслідування (як релігійні, так і інші) скеровані не тимчасовими та вимушеними потребами контролю за територією, комунікаціями та зниженням спротиву, а довготривалим планом зміни ідентичності населення півострова, знищенням мереж взаємної підтримки опозиційно налаштованих мешканців та створенням передумов, за якими Крим фактично відповідає офіційній кремлівській ідеології. Ця обставина має бути ключовою в розумінні передумов релігійних переслідувань, що принципово відрізняються від дискримінації за релігійною ознакою внаслідок недосконалого чи застарілого законодавства, структурно детермінованої соціальної дистанції між групами чи культурно обумовлених суспільних упереджень. Однак ця відмінність від класичної «релігійної дискримінації» не мотивує давати якимось окреме визначення релігійним переслідуванням у контексті нашої теми, оскільки релігійна ідентичність в сенсі віровизнання — не є об’єктом інтересу окупантів. Вона є радше індикатором, який фіксує національну ідентичність, а також громадянську позицію деяких груп в контексті окупації. Тож релігійні переслідування в контексті російської окупації Криму можуть розглядатися як складова системи інституціоналізованих за-

ходів із інкорпорації Криму до складу РФ шляхом зміни ідентичності населення.

Масштаб цих переслідувань є доволі значним, а наслідки — стрімкими. Ключовим об’єктом викорінення є Православна Церква України (до отримання томосу — Українська Православна Церква Київського Патріархату). Якщо на початок окупації у 2014 р. УПЦ КП мала в Криму 45 парафій, із яких 26 з постійними приміщеннями, а також два братства, один монастир, шість земельних ділянок і 14 священнослужителів, то вже до початку наступного 2015 року чисельність парафій скоротилася до 11 парафій при восьми храмах і дев’ятох священниках [1, с. 5, 15]. До початку 2021 року дійсних парафій лишилося п’ять. Російська політична присутність в Криму, звісно, почалася задовго до окупації. За 1992—2012 рр. УПЦ КП не отримала жодного дозволу на будівництво храмів на території автономної республіки, тоді як УПЦ МП отримала за цей же період 50 дозволів. Поява храмів УПЦ КП при цілковитому бойкоті з боку місцевої адміністрації (що якраз може розглядатися як зразок релігійної дискримінації) відбувалася за громадського та державного сприяння: на території військових частин, інших територіях національної юрисдикції, а також тих територіях, що перебували у приватній власності, коли власники передавали її в користування релігійній громаді з доброї волі [1, с. 6]. Залякування підприємців, які надавали територію для потреб громад, насильницьке захоплення храмів чи їх ліквідація на територіях військових частин, контрольованих окупантами, створення штучних бюрократичних перепон для реєстрації громад, штрафи та залякування — ключові інструменти тиску. Зважаючи, що, всупереч принципу свободи совісті, російське законодавство визначає, що проповідання та молитва мають здійснюватися в офіційно реєстрованих місцях, закриття храмів фактично унеможливує легальне існування громад. Тиску підлягають громади інших релігійних традицій: мусульман, протестантів, юдеїв, греко-католиків, хоча характер цього тиску варіюється залежно від супровідних геополітичних і локальних чинників. Щодо священників УГКЦ, то примус до виїзду здійснювався шляхом залякування і тортур [2, с. 569]. У випадку юдейських і мусульманських громад, російська окупаційна адміністрація намагається зменшити їх кількість та активність, замінити керівництво релігійних громад лояль-

¹ Стаття написана на основі матеріалів дослідження для ГО «Регіональний центр прав людини» (30 жовтня — 10 грудня 2020 р.), що спеціалізується на моніторингу ситуації з громадянськими свободами та правами людини в окупованому РФ Криму. Співкерівники дослідження: Володимир Шелухін (факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка) та Сергій Мокренюк (ГО «Регіональний центр прав людини»). Учасниці дослідницької групи: Софія Абрамова, Ірина Журавльова, Дарія Пантак. Консультант — Роман Мартиновський (ГО «Регіональний центр прав людини»). Висловлюємо вдячність Олегу Мазурику (факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка) за сприяння міжінституційному співробітництву, яке уможливило дослідження. Позиції, викладені в статті, є авторськими й можуть не збігатися з офіційними позиціями ГО «Регіональний центр прав людини» чи Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ними до себе людьми, а не викоринити їх цілком [2, с. 570]. Окрім юридично інституціоналізованого насильства через адміністративні, кримінальні процедури та пропагандистські заходи, застосовуються кримінальні способи боротьби з інакодумством, що часто має наслідком викрадення людей із подальшими вбивствами [3]. Робота з індивідами та групами, які потерпали від різноманітних утисків внаслідок російської військової окупації та анексії Криму, показує, наскільки малопродатним є сам усталений понятійно-категоріальний апарат в правозахисному середовищі. У цьому контексті цінним є звернення до досвіду самих жертв, аби з його допомогою уточнити самі стратегії опису та аналізу ситуацій, пов'язаних із окупацією. Це напрям роботи, автономний стосовно фіксації та систематизації фактів порушень свобод і прав, де вельми корисно прислужитися могла б феноменологія як стратегія вивчення всіх форм досвіду.

У рамках пріоритетних напрямків ГО «Регіональний центр прав людини» (тут і далі — RCHR) завдання полягали в тому, аби 1) зібрати додаткові факти про структури, причетні до релігійних і суміжних із ними переслідувань; 2) виявити факти про залучення місцевого населення до таких переслідувань; 3) за можливості ідентифікувати осіб, причетних до неправомірних переслідувань українських громадян; 4) охарактеризувати типові інструменти релігійних переслідувань, які здійснюються окупаційною адміністрацією. Реалізація цих завдань здійснюється RCHR за допомогою різноманітних інструментів: моніторингу ЗМІ, інтерв'ю із мешканцями Криму та внутрішньо переміщеними особами, вивченням нормативно-правової документації, зокрема звітності різних органів влади РФ тощо. Водночас, реалізація цих завдань дала підстави припускати, що інтерв'ю можуть бути й метою, пов'язаною із описом переживань досвіду переслідувань. Ключове дослідницьке питання полягає в тому, в що результує досвід релігійних переслідувань окупаційною адміністрацією в Криму. *Об'єктом* дослідження виступає досвід релігійних переслідувань українських громадян в окупованому Криму. *Предметом* — діяльнісні реакції на ці переслідування. *Метою* — виявити значущі мотиви цих діяльнісних реакцій.

Основна частина. Як досвід переслідувань пов'язаний із діяльнісними установками індивідів? Як власне релігійні виміри ідентичності співвідносяться з іншими? — Збір матеріалів, які необхідні для правового су-

проводу українських громадян у Криму чи вимушених переселенців до контрольованої українським урядом території, звісно, не був орієнтований на такі запитання. Тож було розроблено окремий гайд для глибинних інтерв'ю, що складався із чотирьох блоків: 1) релігійність, конфесія; 2) переслідування: фактологічний вимір; 3) оточення; 4) емоційний вимір окупації. Перший блок був орієнтований на з'ясування конфесійної належності, позиції в релігійній громаді, практикуванні віри, другий стосувався конкретних фактів переслідувань інформанта чи осіб, з яким він особисто знайомий, третій — обговоренню зв'язків інформанта зі своїм оточенням у зв'язку з релігійною ідентичністю ширшим колом питань, пов'язаних із життям в окупації, четвертий — переживань та емоційних станів, пов'язаних із конкретними обставинами життя за умов окупації. Ця серія інтерв'ю була задумана як своєрідне «емоційне» доповнення до фактологічних даних, що збиралися в рамках роботи RCHR.

Польовий етап тривав з 1 по 10 грудня 2020 року. Відбір інформантів здійснювався методом «снігової кулі» через базу контактів RCHR задля підвищення гарантій анонімності, зважаючи на сенситивність теми та потенційні небезпеки для важкодоступних інформантів. Лише після отримання контактної особою принципової згоди від потенційного інформанта про надання інтерв'ю контакт передавався дослідницькій групі. На етапі відбору виникли значні складнощі, зважаючи на ризики викриття тих потенційних інформантів, які перебувають в Криму, або побутову невизначеність потенційних інформантів, які вимушено залишили Крим, і тому не могли приділити достатньо часу для інтерв'ю. Тож вдалося записати лише три інтерв'ю. Два інтерв'ю із мусульманами-сунітами 34 і 35 років (Р. 34, С. 35), які вимушено залишили Крим, одне — православним християнином, священником в інтервалі 36—55 років (Я. 36—55), який теж залишив Крим, але маятниковим способом за можливістю відвідує півострів для служіння. Вони мали цінність у контексті виявлення конкретних фактів порушень громадянських свобод і прав людини окупаційною адміністрацією, а також причетності окремих осіб до цього, оскільки правова зорієнтованість роботи RCHR виявляє нюансовану увагу до кожного факту, а не їх кількості. Натомість, із соціологічної точки зору ці матеріали теж представляють інтерес, але, звісно, не в контексті кількісних узагальнень, а радше окреслен-

ня можливих типізацій досвіду релігійних переслідувань. Адже феноменологія, на відміну від позитивістських стратегій, вивчає значущість, а не об'єктивність чи кількісне розповсюдження.

Оскільки ідентичність є рефлексивною й процесуальною, то система заходів окупантів *ab ovo* стосується не лише макрорівня соціальних відносин (створення бюрократичних перепон для одних груп і стимулів для інших, невмотивованих штрафів, запровадження нових юридичних норм), але й мікрорівня. Стан перманентного страху, який створюється через залякування, дезінформацію та тримання в невіданні, має конституювати групи, контакт з якими, а не лише належність до них, розглядатиметься як дискредитуючий та небезпечний. А сам емоційний стан страху має бути максимально тривалим. Прикметним у цьому є опис Р. 34 реакції з боку сусідів, з якими він підтримував нормальні стосунки з 1990-х років, на обшук у його помешканні (тут і далі збережені особливості оригінального мовлення інформантів): «*Они даже из дома не вышли, понимаете. Когда такой слух пошёл, якобы у меня нашли тротил и взрывчатки там, мешками оружие вывозили — они поверили в это*».

«*Были, скажем, мягкого рода давления, как административные штрафы, административные аресты, например. За то, что человек выходит к месту, где проходит обыск. Собираются люди и это оккупанты идентифицируют как несанкционированный митинг*» (С. 35).

Феноменологічний підхід специфікує специфікується багатовимірну мотиваційну структуру діяння через розрізнення «заради-мотив», або інший переклад «для-того-щоб-мотив» (*in order to motive*) та «тому, що мотив» (*because motive*), де перший є поясненням дії через апеляцію до майбутнього, а другий через співвіднесення з переживаннями минулого [4, с. 378]. Існування у повсякденній реальності є постійним перебуванням в «актуальному тепер», де замість дискретного часу (об'єктивного), існує неперервне тривання (суб'єктивне). «Нормальний» стан у пліні повсякденних взаємодій для індивіда визначається ідеалізованою взаємністю мотивів. На цьому базується і суб'єктивна раціоналізація у поясненні власних вчинків, яку спостерігаємо у випадках, коли індивіди говорять про свій минулий досвід з позицій теперішнього. Цей стан «нормальності» підтримується за умови, що індивід зберігає сталу природну настанову

в своєму повсякденні: він не замислюється над тим, що робить, робить «все, як завжди»². На природній настанові базується й взаємодія індивідів між собою за допомогою «методу відкритих домовленостей» — комунікативних правил, що безпосередньо не проговорюються, але передбачаються як спільні за замовчуванням для групи, вкорінені в спільному запасі знання [5, с. 85]. Окупація та пов'язані з нею утиски цю природну настанову руйнують. За А. Шюцом, будь-яке проектування є уявленням майбутньої поведінки. За умов природної настанови, коли ніщо не руйнує габітуалізовані структури повсякдення, уявлення майбутнього є зазвичай повторенням минулого досвіду. В уяві актор програє сталі, непроблематичні дії, які давали бажаний результат у минулому. Стреси окупації, стан страху та взаємної недовіри між членами різних громад кримського населення, руйнує непроблематичність повсякдення.

Однак описана А. Шюцом ситуація принципової автономності різних реальностей одна від одної, є радше ідеально-типологічною, аніж емпіричною [6, р. 232]. Якщо просити інформантів розташувати за мірою пріоритетності різні ідентичності: релігійну, етнонаціональну та громадянську, то для всі ставлять на перше місце саме віру, але у поясненні вагомості віри для них, всі відзначають її зв'язок із національною ідентичністю: «...ислам — это народообразующая религия в Крыму, то есть быть крымским татаринном и не мусульманином — это, наверное, невозможно» (С. 35). «*И сама церква це є коліскою духа, духовності і моралі нації. Тому вона відіграє чи не ключову роль у вихованні суспільства*» (Я., 36—55). Говорячи в феноменологічних термінах, релігійна реальність перебуває в одночасному перетині із політичною та культурною.

Свій виїзд інформанти пояснюють саме через «тому, що мотив», в той час, як питання щодо (не) доцільності виїзду членів своєї громади за актуальних обставин, обґрунтовують через «для-того-щоб-мотив», з погляду бажаного майбутнього. «*Уехать из Крыма — значит отдать Крым России. То есть тут такая, как бы объяснить, социальная ответственность некая существует*» (С. 35). «*Просто понимаете, там вы живёте у себя дома... Ну, вообще лучше оставаться конечно*» (Р. 34).

² «Безсумнівне є звичним: воно вирішує проблеми, що виникали в моєму попередньому досвіді та діяльності» [4, с. 23].

Цей часовий розрив, який є в їхньому досвіді, створює сильне екзистенційне напруження, оскільки одразу кілька реальностей співіснують в межах однієї ситуації, а природна настанова, яка підтримувала несуперечливу цілісність досвіду, як і взаємність мотивів — порушені.

За таких обставин, подальші дії можуть залежати від того, який тип мотивів превалюватиме як значущий. Значущість саме релігійного досвіду, посиленого національною ідентичністю, полягає в тому, що попри сильні стреси, пов'язані із утисками (які мали в минулому інформанти) і станом невизначеності зараз, їхні дії й проєкт дій в уяві й далі конститується через бажаний образ майбутнього, через «для-того-щоб-мотив». Релігійна ідентичність (посилена національною), робить проєкт трансцендентним щодо актуального досвіду, послаблюючи негативні сторони переживань і седементуючи досвід цих утисків в рамці, яку словами інформанта можна назвати «прагненням справедливості».

Дослідники відзначали глибоку смислову подібність відчуття релігійної та національної тожсамості [7, с. 22]. Але, якщо на макрорівні соціальних відносин, в його історичних контекстах, національна ідентичність замінює транстериторіальну релігійну, то на мікрорівні, сенси цих реальностей можуть бути взаємно значущими. У нашому випадку релігійне переживання перетинається у досвіді інформантів із національним. Його національна конотація посилюється для інформантів особливо за необхідності жити поза межами домівки, поза межами Криму. Вона дає відчуття причетності до своєї спільноти. Зв'язок релігійного та національного трансформує для інформантів мотиваційну структуру проєкту діяння. Взаємне посилення релігійної та національної ідентичності відбувається для кримськотатарських інформантів через конституювання «тому-що-мотиву» діянь, через зв'язок із минулим досвідом попередників³, що відображається у їхніх відповідях на питання про прийнятність різних способів спротиву окупації: «...у крымских татар исторически так сложилось, после депортации: борьба за возвращение на родину в Крым мирным, идеологическим путём, не насильницьким. Это у нас народу... поколениями передалось, да, уже 2—3 поколения

³ Що відповідає описаному А. Шюцом та Т. Лукманом конституюванню «тому-що-мотиву» через зв'язок із попередниками, світом минулого [4, с. 102].

выросло на этой волне. И изменит этому — это облегчит России жизнь... Россия пытается показать всему миру, что в Крыму есть террористы, экстремисты и мы с ними боремся» (С. 35).

Сутнісний зв'язок релігійних і національних сенсів у системах релевантностей інформантів, актуалізує питання щодо подальших напрямків політизації релігії, що особливо в контексті ісламу в Україні лишається маловивченим. Прикметно, що у випадку інформантів-мусульман, повернення до релігії було значною мірою вольовим, свідомим актом, який не завжди зустрічав розуміння навіть серед співвітчизників і родичів — декларативних мусульман. «Вообще я мусульманином родился — родители у меня мусульмане, но так как в Советском Союзе жили, там понимаете, там был атеизм, да, и я начал изучать это по собственному желанию: откуда я пришёл, куда я уйду — вот этим вопросом задался и пришёл, да, что есть Всевышний Творец, который нас создал, который завтра, когда мы этот мир покинем, да, и будет Судный День, Вот это я с 14—15 лет понял и старюсь жить так, чтоб было, что сказать в Судный День», — зазначив Р. 34 в якого, наприклад, мати не дотримується засадничих приписів ісламу щодо поведінки та зовнішнього вигляду, але дружина та доньки слідуєть досить суворо. Наразі політичний вимір повернення до релігії предків сутнісно пов'язаний із національним самовизначенням, тобто відбувається в рамках націоналістичної доктрини, аніж транстериторіального й національно індіферентного політичного ісламу. Ця рамка передбачає тісний зв'язок релігійного та етнонаціонального при політичній лояльності до України й установці на ненасильницькі методи спротиву окупації. Згадана політична лояльність за умов тривалої окупації та низького залучення України як держави до проблем цих груп, звісно, може піддаватися ерозії, що відчувається у відповідях інформантів стосовно ієрархії ідентичності. «На первом месте вера... На втором месте национальная принадлежность, так как было predetermined, что я на этот свет приду как крымский татарин. А в каком государстве я буду жить — это уже третье, так я, например родился в Узбекистане вообще, тогда ещё Украины не было как государства — был Украинский ССР, потом я переехал в Крым — стала уже независимая Украина, потом Крым был аннексирован, де-факто я три года прожил в российских реалиях, сейчас я

перехал в Україну. То есть, конечно, определенная какая-то... государственная принадлежность она важна... Попробовал пожить в российских реалиях это конечно невыносимо было — поэтому я переехал на материковую часть Украины. То есть для меня это конечно имеет значение... но в градации... я Вам сказал» (С. 35).

Розчарування в офіційних заходах України щодо деокупації, втрата зв'язку із меджісом кримськотатарського народу тих кримських мусульман, які лишаться в окупації, цілеспрямовані заходи окупаційної влади, які можна описати мертонівською метафорою самосправджуваного пророцтва, при якому жорсткі окупантів непропорційні масштабам спротиву доповнюються цілковитою відсутністю легальних інструментів виявлення опозиційних настроїв в окупованому Криму, а також зміна поколінь за такого контексту може суттєво змінити напрямок політизації ісламу з компонента національної свідомості в транстериторіальний та національно індиферентний ісламізм. Наразі така перспектива малоймовірна, проте загальна констеляція передумов для неї не може не викликати уваги. Для детальнішого обговорення цього дискусійного аспекту недостатньо даних, але він може бути предметом для формулювання дослідницьких питань у подальших дослідженнях.

Висновки. Переслідування, отже, є не сукупністю моментів, а тривалістю. Навіть якщо конкретні факти переслідувань як події минають, суб'єктивний час інформантів плине навколо цього подієвого ряду. Шоки, пов'язані з цими переживаннями, послаблюються за рахунок міцності мереж взаємної підтримки. Це було особливо помітно у випадку інформантів-мусульман, де ці мережі сильніші, порівняно із самоописом власних станів, що його подавав інформант-православний. Він демонстрував вищу невизначеність щодо майбутнього, що було пов'язано також із дуже інтенсивним відходом вірян від власних громад, оскільки храми ПЦУ в Криму відвідували не лише етнічні українці, але й білоруси та росіяни, які можуть суто конфесійні потреби задовольняти в російських церквах, не наражаючи себе на небезпеку викликати підозри в нелояльності до окупаційної адміністрації. З конфесійного погляду православна спільнота Криму є більш соціально гетерогенною, що вочевидь, ускладнює її мобілізацію порівняно з мусульманською кримськотатарською.

1. Заец С., Мартынковский Р., Свиридова Д. *Религиозная оккупация: притеснения Украинской Православной Церкви Киевского Патриархата. Крым без правил: тематический обзор ситуации с правами человека в условиях оккупации (специальный выпуск)*. RCHR, УГСПЛ, CHROT, 2019. URL: https://krymbezpravil.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/SBR_religious-occupation_in-russian.pdf (дата звернення: 20.04.2021).
2. Андриук Є., Моїсеева А., Квіцинська М., Коваль Д., Донець А. *Енциклопедія репресій в Криму з моменту окупації Росією. Т. II. Звіт*. Київ. Крим SOS, 2019. URL: <https://krymsos.com/files/6/e/6ec448d.pdf> (дата звернення: 20.04.2021).
3. Насильницькі зникнення в Криму за період окупації РФ в 2014—2020 роках. Київ. Крим SOS, 2021. URL: <https://krymsos.com/files/3/a/3a2b987.pdf> (дата звернення: 20.04.2021).
4. Шюц А., Лукман Т. *Структури життєсвіту*. Київ: Український центр духовної культури. 2004. 560 с.
5. Гарфінкел Г. *Дослідження з етнометодології*. Київ: Курс, 2005. 340 с.
6. Shutz A. *The Problem of Social Reality: Collected Papers I*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1962. 361 p.
7. Андресон Б. *Уявлені спільноти: міркування щодо походження й поширення націоналізму*. Пер. з англ. В. Морозова. Київ: Критика. 2001. 272 с.

REFERENCES

- Zaiets, S., Martynkovsky, R., & Sviridova, D. *Religious occupation: Oppression of the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate (Special issue)*. RCHR, UHGHR, CHROT, 2019. Retrieved from: https://krymbezpravil.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/SBR_religious-occupation_in-russian.pdf (Last accessed: 20.04.2021) [in Russian].
- Andriuk, Ye., Moiseeva, A., Kvitsynska, M., Koval, D., & Donets, A. *Encyclopedia of Repressions in Crimea since occupation by Russia. Vol. II. Report*. Kyiv. Crimea SOS, 2019. Retrieved from: <https://krymsos.com/files/6/e/6ec448d.pdf> (Last accessed: 20.04.2021) [in Ukrainian].
- Enforced disappearances in Crimea under Russian occupation 2014—2020*. Kyiv. Crimea SOS, 2021. Retrieved from: <https://krymsos.com/files/3/a/3a2b987.pdf> (Last accessed: 20.04.2021) [in Ukrainian].
- Schutz, A., & Luckmann, T. (2004). *The Structures of the Life-World*. Kyiv: Ukrainskyi tsentr dukhovnoi kul'tury [in Ukrainian].
- Garfinkel, H. (2005). *Studies in Ethnomethodology*. Kyiv: Kurs [in Ukrainian].
- Shutz, A. (1962). *The Problem of Social Reality: Collected Papers I*. The Hague: Martinus Nijhoff [in English].
- Anderson, B (2001). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].